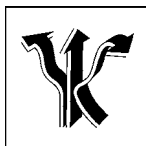

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

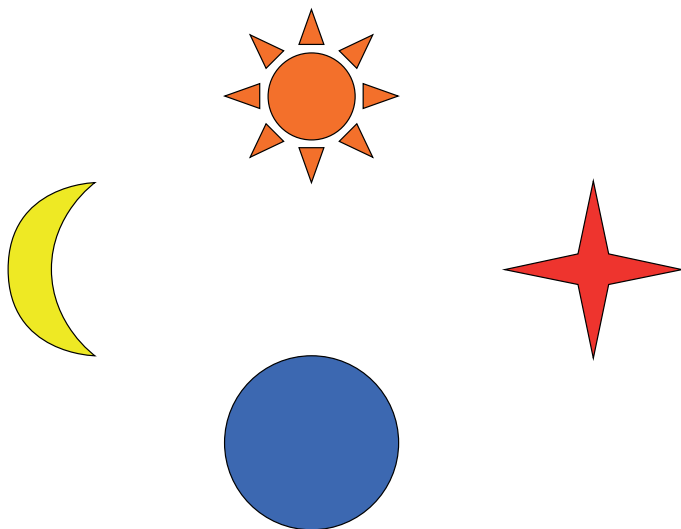
Українсько-Азербайджанський Інститут соціальних наук
і самоврядування ім. Г. А. Алієва

МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2012

Редакційна колегія:

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.;
Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.;
Соколовська К. М. — заст. зав. каф. українознавства, канд. іст. наук, доц., проф. МКА

Затверджено до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 25.06.12)

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. Д-87 конф.]. — К.: МАУП, 2012. — 286 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

ББК 87я73

М. О. Левченко

Особливості потенціалу
виробничої одиниці та його
економічна оцінка 150

М. І. Терновський

Історичні аспекти становлення
і розвитку аудита 156

О. І. Дікареєв

Брендинг українського
паливно-енергетичного
комплексу України 162

С. Я. Буняк

Історичне коріння міжбанківських
розрахунків в Україні 172

Н. Ю. Матяш

Проблеми та перспективи
розвитку підприємництва
в Україні 179

О. О. Снісаренко

Історичні аспекти становлення
фінансів місцевих органів влади 188

Олександр Неживий

Публічна латентність загрози:
як запобігти руйнуванню
української мови зсередини? 196

М. В. Патер

Історія закордонного
економічного аналізу та його
запровадження в Україні 200

М. В. Прудніков

Стан та тенденції розвитку
функцій управління
економічного аналізу 206

Владислав Горанін

Проблеми сучасності України
і перспективи формування
україноцентричної еліти 211

Аннета-Даніела Кузнєцова

Роль жінки й матері
в українській родині 213

Н. В. Отрох

Від витворів мистецтва
до друкарського штампу 218

С. Й. Татарінов

Вплив Бахмутського повітового
земства на розвиток
народної освіти 223

Хоанг Динь Чай, О. В. Волянец

Экономическая и энергетическая
дипломатия в Евразии 231

Юлія Савенко

Символика в современных
украинских молодежных
неформальных объединениях
и организациях 237

Л. О. Глушко

Особливості формування
національної свідомості
у процесі етнічної соціалізації
молоді 244

Олексій Захарченко

Етнопедагогічні традиції
українців у історичному
контексті 248

О. І. Дікареєв, Хоан Дін Чай,

Джан Ван Джун
Економічна дипломатія
приморських держав
та України 254

М. В. Сколуб

Адміністративно-судовий
устрій Бессарабської області
у 1812–1856 рр. 261

В. С. Рижиков

Теорія виховання як складова
формування духовності
відповідно до цільової моделі
професійної підготовки
майбутніх юристів 271

І. В. Калько

Стан сформованості гендерної
культури у студентської
молоді за особистісно-змістовним
критерієм 278

Відомості про авторів 282

ВПЛИВ БАХМУТСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА НА РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Актуальні проблеми українознавства, с. 223–230

Одним із завдань земських установ після реформи 1864 р. було створення та розвиток мережі закладів народної освіти у селах, волостях, повітах, містах. Земські установи з успіхом виконали це завдання, створивши і виховавши потужний прошарок інтелігенції із селян, міщан, купців, іновірців [1].

Дорадянські дослідники приділяли певну увагу ролі та досвіду земств у народній освіті [2–4].

За радянських часів вишукувався негатив у освітній діяльності земств. Відкриття початкових училищ у Бахмутському повіті відбувалося до і після відміни кріпацтва. У 1843 р. початкове училище було відкрито в селі Луганському [5]. Бахмутське повітове земство завжди виступало з підтримкою ініціатив Думи щодо відкриття нових навчальних закладів. У 1866–1867 рр. земські збори стали клопотати про відкриття 1-ї гімназії у Бахмуті [6].

1 липня 1872 р. була відкрита чоловіча 4-класна прогімназія, на утримання якої земство виділило субсидію у 2 тис. руб. на рік [7].

Коли в 1896 р. ця гімназія стала повною 8-річною, то земство узяло на себе дотацію у 6 тис. руб. на рік [8].

У 1886 р. земство відзначало, що з 268 селищ 83 %, або 223, не мають

шкіл. “Невідкладна задача земства посилити наскільки це можливо свою діяльність щодо найшвидшого відкриття початкових училищ” [9].

Земство було стурбоване, що “жителі багатьох сіл віддають навчати своїх дітей грамоті місцевим селянам, солдатам, писарям; такі вчителі ходять по дворах, де живуть, і там викладають отроцтву знання грамоти”. Платня за навчання одного хлопчика становила 30–50 копійок на місяць або 3 рублі за зиму. Батьки дітей годували вчителя по тижню за кожного учня. Таким домашнім способом один учитель навчав від 10 до 25 дітей.

Наприклад, село Родіонівка — селянин, у селах Парасковіївка, Білокузьминівка, Ільїновка — селянин, у селі Триполь — селянин [9].

Із 81171 селян-чоловіків повіту грамотними були 8,4 %, з 79315 селянок грамотними були тільки 280 (0,35 %). Із 22 тис. дітей навчалися 21 % хлопчиків і 1,7 % дівчаток [9].

У 1866 р. всі початкові училища повіту були передані Бахмутському земству [6].

Слід відзначити, що почалося щорічне відкриття нових початкових училищ. Так, у 1870 р. початкове училище відкривається у Званівці, в 1871 р. — в селі Іванівка (Івано-Хре-

щенське). 1875 р. відкривається училище в селі Сріблянка. В 1876 р. — двокласне училище в с. Покровське, проте в 1878 р. через поганий стан будівлі його було закрито, і тільки в 1883–1884 рр. училище знову відкрили. В 1884 р. в селі Луганське відкрито жіноче початкове училище [10].

Сільські училища закривалися не тільки через непристосованість будівель, а й через пожежі. Так, у 1884 р. згоріло початкове училище в селі Званівка [10].

До 1884 р. в селах були відкриті 10 чоловічих, 4 жіночих і 26 змішаних училищ. Їх опікунами виступали 5 дворян і урядовців, 1 священник, 18 селян. В училищах навчалось 2034 хлопчики, 385 дівчаток. Управа повіту відзначала, що найкращим училищем є Серебрянське завдяки пожертвуванням опікуна Г. В. Мессароша [10].

Динаміка розбудови освіти у повіті була такою:

1868 р. — 14 училищ, 601 учень;
1873 р. — 28 училищ, 1400 учнів;
1878 р. — 32 училища, 1767 учнів;
1883 р. — 40 училищ, 2692 учні;
1888 р. — 45 училищ, 3353 учні;
1893 р. — 76 училищ, 5332 учні [10].

“Вельми часто батьки утримують своїх дітей удома, потребуючи їх допомоги по господарству.., спів по слуху і по нотах викладається майже у всіх училищах”. Рада училищ відзначала, що всі вчителі і вчительки повинні отримувати не менше як 240 руб. на рік, проте сільські громади Іванівського, Луганського, Покровського, Серебрянського училищ винні були вчителям, а найбільшу суму в 140 руб. заборгували в селі

Покровське. Вчителі скаржилися на свавілля сільських властей, вчительки “розказали декілька випадків образ від особ владу імущих в сільському Товаристві” [11].

У 1873 р. у повіті діяло 27 шкіл, число учнів збільшилося на 255 хлопчаків і 24 дівчинки. “Земство асигнувало 2000 рб. на ремісничий клас при ВНУ Бахмуту. На сільські школи повіту виділялося 5000 рб.: законовчителам та вчителям 4700 рб., завідувачці жіночої школи 300 рб., канцелярія училищної ради 200 рб., проїзд членам училищної ради 100 рб.” [12].

“У 1886 р. працювало 45 шкіл — 2972 учнів, на утримання виділялося 10,2 тис. рб.” [9].

“У 1895 р. діяло 85 шкіл — 6491 учнів, виділено коштів 17 тис. рб. При всіх школах були бібліотеки” [13].

За дорученням Ради міністрів генерал-лейтенант П. І. Томич обстежував початкові школи Слоб'яно-Сербського і Бахмутського повітів. У своєму докладі Томич виклав незадоволеність бездіяльністю інспектора народних училищ Бахмутського повіту П. Діомидова і відзначав незадовільний стан шкільних будівель, квартир учителів, шкільного інвентарю, переповненістю шкіл у 2–3 рази вище за норму. “В селі Покровському, віддаленому від Бахмуту в 7–8 верстах, школа поміщається в простій селянській хатині з малими віконцями, в день відвідин мого в ній знаходилося 125 учнів, норма не повинна перевищувати 45, учні сидять на старих зламаних партах, не ймовірно тіснивши один одного. Про правильність письма не може бути і мови. В школі всього одна вчителька — Соколовська, завдяки жахли-

вому, немислимому приміщенню розладнала своє здоров'я і лежить в Бахмутській земській лікарні, уражена важким розладом легенів. Її квартира за розміром і вільним доступом в неї холодного повітря нижче за всяку критику”.

“У 1897 р. земство повіту вирішило будувати щорічно по 10 нових шкіл на 60 учнів кожна й асигнувати протягом 5 років по 15 тисяч рб. Це привело б до збільшення чисельності класів в земських школах з 74 до 140” [14].

“У 1900 р. сільських 1-класних шкіл діяло 186. Побудовано 39 шкіл. Учні 7225. Коштів виділено на утримання 72 тис. рб. Для бібліотек виділено 1000 рб. — їх фонд становив 32 тис. книг” [15].

“Народних шкіл у 1901 р. було 88, 7652 учнів (навчалася дівчаток 737, зменшилося у 3 рази порівняно з 1900 р.). Побудовано 16 нових шкіл. Загальні витрати на освіту 75878 рб., будівлі та ремонти 28,5 тис. рб. Платня вчителів становила 300–400 рб., помічника 240 рб.” [15].

У 1902 р. гласний В. О. Плещев запропонував урядовим властям дозволити у земських початкових училищах викладання закону Божого світськими особами без богословської освіти за умови іспитів. За правильним викладанням стежили приходські священики. Губернія винесла питання на обговорення у всіх повітах.

“До 1904 р. у Бахмутському повіті було збудовано 55 нових шкільних будівель, було 179 класів, де додатково навчалася 4740 учнів, 10-річна програма земства була перевиконана” [16].

У середньому по Росії за 50 років в окремому повіті відкривали 2 училища щороку. “Фахівці земств для переходу на загальну початкову освіту вважали потрібним асигнувань майже 499 млн рб. (фактично виділили — 124 млн рб.) з розрахунку 3000 рб. на 1 училище на рік, або 4,5 рублі на жителя. Фактично витрати на сільське училище становили 788 рб., або 43 коп. на учня. Витрати повіту на освіту мали б бути у 500 тис. рб., або 2,8 рублі на мешканця. В той час витрати на учня у США становили 7 рублів, у Пруссії 3,5 рб.” [4].

“У 1905 р. на утриманні земства знаходилося 99 шкіл, з них у нових 77, не мали своїх приміщень 4. Шкільні будинки мали багато вад. Вчитель Олександр-Полонської школи вказував, що будівля саманна, під залізом, проведено ремонт труби пічі, вентиляція є. Кухні немає. Кімната вчителя тісна, майже не поміщається ліжко, постійні протяги. Вчителька Байракської школи писала, що стеля протікає, одна стіна відійшла, печі погані, сильно димлять і по кілька днів стоїть страшний холод. Нефарбовані вікна, двері, підлога. Староста села посилався, що школа земська. Погана квартира помічниці вчительки, сторожу ніде жити. Вчитель Гришинської школи відзначав, що її не ремонтували ніколи — “вона схожа на похилу корчму”, вікна та двері гнилі, не фарбувалися, ганок розвалений. Вчителька Гродовської школи вказувала на сире, холодне приміщення. Квартири у неї немає. Школа Іванівки, побудована у 1882 р., прийшла у аварійний стан. Температура зимою 5–6 градусів, учні сиділи в пальто. Під час дощів

протікає дах, парти 8–10-містні, високі. Тому діти старшого віку стоять на колінках, а малі пишуть стоячи — “выглядають тільки голови”. Квартира вчительки сира, холодна. Привольнянська школа у селянській хаті під солом’яною стріхою, з земляною підлогою. Вчитель Святогорівської школи відзначав, що 7 років її оглядають члени земства, примушують селян або перебудувати, або збудувати нову. Кількість учнів зростає щороку, але навчатися можуть тільки 60 дітей. Нема 2-го вчителя. Вчитель Старо-Михайлівської школи змалював її вигляд такими фарбами: “маленька хатка під залізом на площі поряд з церквою та “кутузкою”. Вікна гнилі і через них завиває вітер, зсередини у кімнаті порепані стіни, провисла стеля та нерівна долівка. Висять 2–3 карти, як старі ганчірки. Парти старі, риплять, шкафи та дошка погані. Підлога ніколи не милася, гнила. Сторожу платять 5 рб. і вони часто міняються. Квартира вчителя з 2 печами, мала, сира” [17].

“За 1905 р. земство побудувало 7 нових шкіл. З 99 шкіл у 51 працювали 1 вчитель, у 35 — два, у 8 — 3 вчителів, у 4 — 4 вчителів. У Гришинській школі 7 вчителів. Міністерству освіти належали 21 школа, 15 двокласних, 6 однокласних. Німецьких шкіл 37, заводських 28, єврейських хедерів 52, єврейських талмуд — Тори 2, ЦПШ 44, приватних 12, міських 4 (470 учнів). Взагалі у повіті на 390 тис. населення працювали 352 школи, одна на 1196 жителів. Нараховувалося 39723 учні, на 1 школу учнів 120 (а фактично припадало 183). З 19 тис. дітей-першачків можливість вчитися у 1905 р. мали тільки

70 %. Іудеїв у земських школах було 23” [18].

“З 170 земських вчителів перший рік працювало 25 % — 43 вчителів. Від 10 до 20 років працювало 18 вчителів. Багаторічна робота вчителя на одному місці робила його “своїм”, до нього йшли з проблемами селяни, вони виховували не тільки дітей, а й дорослих. 117 вчителів були жінки. Цікаво, що неодруженими були 95 вчительок та 35 чоловіків з 53. За соціальним станом: 21 вчителі були з дворян, 39 — із духовенства, 42 — із селян, 38 — із міщан, з інших станів — 38” [17].

“Учбовий рік тривав від 85 до 180 днів (у більшості шкіл 140–150 днів) з 20 вересня до 20 квітня. Бібліотеки з 93 шкіл мали 68, придбано книги ще для 7 шкіл” [17].

Шкільна освіта при заводах мала такий вигляд:

Юзівка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	6	28	1009	33613
1907	8	39	729/499	47710
1911	10	59	941/645	70407

2 бібліотеки-читальні для дорослих.

Макіївка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	—	—	—	—
1908	1	6	213/180	6655
1911	2	7	202/159	7689

Торецьке (Єнакієве)

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	—	—	—	—
1908	1	1	38/19	630
1911	1	1	29/19	1600

Костянтинівка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	1	2	18/21	1395
1908	2	3	54/29	1358
1911	2	3	54/45	1344

Дружківка

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	1	9	112/122	6500
1908	2	17	450/170	11480
1911	3	15	377/295	13162

Бібліотека.

Краматорськ

рік	шкіл	вчителів	учнів	витрати, рб.
1904	1	3	45/48	1339
1908	1	4	70/70	2400
1911	1	4	97/88	2200

Слід зауважити, що кількість дітей у заводських школах росла повільно, з 1908 р. більшу частину вчителів становили жінки [17].

“За 1905–1907 рр. відбулися 3 Всеросійські З’їзди вчителів” [17].

7–8 жовтня 1907 р. у Бахмуті відбувся З’їзд спілки вчителів. У прийнятій постанові йшлося: “В виду крайньої необхідності удовлетворить народных учителей в самообразовании и поднятия уровня по специальным знаниям, обратит внимание на учительскую библиотеку при земстве для культурных нужд учителей”. Треба було на кошти земства придбати нові книги, розподілити по кількох пунктах у повіті, зобов’язати земських розсильних привозити книжки вчителям. “Бюро З’їзду просило вчителів підтримати

це рішення зверненнями до Управи. Було вирішено знімати у Бахмуті квартиру для приїжджаючих вчителів за 25 коп на добу. Управу просили придбати нові книжки з педагогіки та психології. Планувалося видавати Вісник для вчителів та листівки для селян. Вчителі протестували проти “шовіністичної хрестоматії” священників Одинцова та Богоягвленського. Ставилося питання створення книжкових складів-магазинів при школах: виділяти на купівлю 25–30 рб., завідувач-вчитель, придбати народну літературу. Наводився приклад Казенно-Торської-Шахівської школи, де у 1901 р. вчитель зібрав пожертв 36 рублів, придбав книги, організував продаж у вихідні та свята біля церкви та на народних читаннях у школі. За 5 років було продано селянам 500 книжок на 21 рб.” [18].

Бахмутський вчитель Д. Колоно у збірці “Голос народного учителя” писав: “Покажи свою классную комнату, чтобы я знал, кто ты и как ты работаешь. Класс темный, сырой, тесный, потолок низкий. Нет вентиляции. Ты всего этого перестроить не можешь. Но ты, учитель, можешь вложить в содержание класса свое “я”. В каждой вещи, в каждом ученике будет сквозить твоя душа, твое знание и понимание дела. Темный класс по освещению ты можешь сделать светлым по содержанию”. “Вчитель повинен ходити з учнями в поле, на луг, розглядати квітки, робити гербарії. Не завадять діаграми смертності, пияцтва, освіченості населення. Потрібен “чарівний ліхтар”. У книжковому шкафі те, що дозволено, але вчитель прочитав кожен книгу, написав анотацію та питання для читача.

Стіни прикрашені виробами учнів з кольорового папіру. “Ты создал из школы храм любви, правды и науки, место мира и отдыха” [18].

“Голос народного учителя” уперше в 1907 р. поставив питання про створення при земстві шкільного музею, який мав би експонати та наочність з усіх дисциплін, що викладалися у школах [18].

Як противагу політиці укріплення ЦППШ урядом Державна Дума у 1909 р. виділила 6 млн руб. на земські школи, училища. У 1906 р. населення Росії становило 146 млн осіб, дітей шкільного віку було понад 12,7 млн. Беручи за основу навантаження на одного вчителя клас-комплект у 50 учнів, країна повинна була б мати 231 тис. вчителів. Однак мала лише 90 тис. Навчалася 5,389 млн дітей, або 42 %. У 50 європейських губерніях Росії налічувалося 72 тис. сільських шкіл. Міських училищ 5274 [3–4].

Із 1905 р. земство асигнувало на 6 років для будівництва нових шкіл 153 тис. руб. [17].

Про турботу повітового земства щодо розвитку народної освіти свідчать дані “Докладу Бахмутської земської Управи” до 50-річчя створення земства (1911 р.): “Виділення грошей на оренду 2 приміщень для занять Троїцького 2-класного училища (де навчалися 180 учнів) і 2 квартир вчителям по клопотанню земського начальника Смекалова; будівництво і відкриття у Бахмуті другої жіночої гімназії” [20–21]. Вчителька 1-ї чоловічої школи села Луганське Ганна Осадча просила виділити їй на оплату казенної квартири допомогу від 60 до 125 рублів на рік, як і її колезі вчительці Болгарській. Земство за-

довольнило це прохання [17]. Управа відклала розгляд питання про відкриття для учнів чоловічої гімназії пансіону-гуртожитку для іногородніх (в чоловічій гімназії було 145 іногородніх учнів з 315, в жіночій — 159 іногородніх із 520), оскільки не “вказані суми асигнувань, немає проекту і кошторису на споруду будівель інтернатів” [19–20].

Особливу увагу Управа звертала на поліпшення матеріального становища вчителів. Було виділено 60 рублів на заохочення Бориса Радковського, що викладав співи у Іванівському і Івано-Хрещенському земських училищах, 240 рублів — на прийом у Григоровську сільську школу, де при штаті 36 учнів фактично було 80, другого вчителя, про надбавку вчителю села Олександрополь 70 рублів, про матеріальну допомогу для догляду за хворою на шизофренію вчителькою О. М. Васютинською, яка 20 років пропрацювала у земській школі в селі Кодемо, про допомогу на лікування в Криму 200 рублів вчителю Софійського 2-класного училища 28-річного Антона Михайлова, який був самотній і не мав родичів [17].

Земство піклувалося про підвищення професійної кваліфікації вчителів, але робило це поспіхом. Учитель Степняк у “Народній газеті Бахмутського земства” в червні 1912 р. ділився своїми враженнями про земські вчительські курси у Катеринославі: не “було бесід і досвіду, музей навчальних посібників мізерний, лекцій по дитячій літературі, садівництву, природній історії, сільському господарству, малюванню не було”. “Під гуртожиток були відведені дві кімнати, в яких поміщалося

по 100 осіб. Завдяки тісноті, нестачі повітря сильно позначилося на здоров'ї курсистів, багато хто пішов на приватні квартири, неважний стіл, підготовлений на мінеральному маслі вплинув на здоров'я курсистів і багато кому довелося познайомитися з губернською лікарнею"; "25 рублів, асигнованих земством на наймання квартири і стіл, було далеко недостатньо", вчителі були змушені витратити свої гроші через затримку платні, курси відрізнялися "плутаниною з лекторами і аудиторіями" [21].

У 1912 р. вчитель О. Друян у "Народній газеті" нарікав, що слід "поклопотатися про пристрій огорож навкруги шкільних садиб, щоб учитель мав нагоду зайнятися посадкою дерев і тим додати школі більш привітний вигляд" [21].

"Земське зібрання під керівництвом М. В. Рутченка було змушене вирішувати питання про виділення коштів земським "запасним вчителям" на придбання теплої одягу. "Запасні вчителі" були потрібні на час хвороби завідуючих шкіл. Земство купило кожному вчителю по кожуху і парі валянок, але по залишенні служби вчителем одяг повертався земству" [21].

"На утриманні повітової управи щорічно знаходилися від 10 до 15 стипендіатів з народних училищ, гімназій, вищих учбових закладів. В 1905 р. Управа сплачувала стипендії студента Новоросійського університету Шухмана, 200 рублів в рік вчительці Сержанової для навчання в Петербурзькому жіночому медичному інституті, студенту Харківського університету (300 рублів), студенту

Лісотехнічного інституту (300 рублів), слухачці жіночих медкурсів (200 рублів)" [17].

"Стипендії земства отримали діти земських фельдшерів Буханенка (село Лисичанськ), Лугинова (село Криворіжжя), Головка (село Луганське) для навчання в Бахмутських гімназіях. У 1905 р. земськими стипендіатами були 7 учнів Камишуватського училища, 2 — Лисичанського і Горлівського, 2 — Верхньо-Дніпровської сільгоспшколи, 6 — Бахмутської чоловічої гімназії, 7 — Софіївського училища, 2 — Олександрівської школи глухонімих, 2 — Ново-Московської вчительської семінарії" [17].

"До 1916 р. у земства було 150 постійних стипендіатів на суму 22 тис. рублів на рік. Мова йшла про підготовку міської інтелігенції" [22].

У 1911 р., підсумовуючи свою 50-річну діяльність, Бахмутське земство відзначало, що в 1861 р. у повіті було всього 8 початкових шкіл, а в 1911 р. — 212 шкіл, де навчалося 21186 школярів, щорічно з 1861 по 1911 р. земство виділяло не менш як 4 тис. руб. на розвиток шкіл, що за 50 років склало 744 тис. рублів. Для порівняння можна сказати, що урядом на розвиток народної освіти повіту централізовано було вкладено 178 тис. рублів, сільськими громадами — 33 тис. рублів, приватними особами — 15 тис. рублів [23].

Література

1. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. — М.: Изд-во Сытина, 1911. — 1–6 т.

2. Григорьев В. В. Исторический очерк русской школы. — М., 1910.
3. Фальборк Г. А., Чарнолуцкий В. И. Земство и народное образование. — СПб., 1910–1914.
4. Звягинцев Е. А. Народное образование в земствах. — М., 1914.
5. Новороссийский календарь на 1844 год. — Одесса, 1843.
6. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год. — Екатеринослав, 1866; *Журналы* Бахмутского уездного собрания. — Бахмут, 1867. — 119 с.
7. *Отчет* Бахмутской уездной управы с 1 июля 1871 по 1 июля 1872 года. — 83 с.; *Отчет* Бахмутской уездной управы с 1 июля 1872 по 1 июля 1873 года VIII очередному собранию. — Бахмут, 1873. — 97 с.
8. *Доклады* Бахмутской уездной управы и журналы XXIX очередного собрания. — Бахмут, 1896. — 488 с.
9. *Доклады* Бахмутской уездной управы и журналы XX очередного собрания. — Бахмут, 1886. — 424 с.
10. *Екатеринославская губерния*. — Т. 2: Бахмутский уезд. — Екатеринослав, 1886.
11. ООГА. Докладная записка инспектора народных училищ Бахмутского уезда Петрова, 1877 г.
12. *Отчет* Бахмутской уездной управы с 1 июля 1873 по 1 июля 1874 года IX очередному собранию. — Бахмут, 1874. — 95 с.; С 1-го января 1875 по 1-е января 1876 года XI очередному уездному собранию. — Бахмут, 1876. — 90 с.
13. *Доклады* Управы и журналы XXIX очередного Бахмутского уездного земского собрания. — Бахмут, 1895. — 418 с.
14. *Доклады* Управы и журналы XXXI очередного Бахмутского уездного земского собрания. — Бахмут, 1897. — 341 с.
15. *Журналы* XXXV очередного Бахмутского уездного земского собрания. — Бахмут, 1901. — С. 77, 177, 244.
16. РГИА. — Ф. 733. — Оп. 187. — Д. 610; *Ведомость* школьной сети Бахмутского уездного земства за 1903 год.: Отчет Бахмутской уездной земской управы по народному образованию за 1903–1904 учебный год. — Бахмут, 1904. — 17 с.; *Отчет* за 1904–1905 учебный год. — Бахмут, 1905. — 91 с.
17. *Отчет* Бахмутской уездной управы по народному образованию к 40-летию земства. — Бахмут, 1905; *Отчет* Бахмутской управы по народному образованию к 50 летию земства. Бахмут, 1911.
18. *Голос* народного учителя. — СПб, 1907.
19. Пылаев В. Историческая записка о 50-летию Бахмутской женской гимназии. — Бахмут, 1909.
20. РГИА. — Ф. 733. — Оп. 166. — Д. 1216; *Дело* об открытии в Бахмуте Второй женской гимназии.
21. *Народная* газета. — 1912. — № 37.
22. *Отчет* Бахмутской уездной земской управы за 1914 г. — Бахмут: Тип. Вальдштейна, 1915.
23. *Отчет* об исполнении Бахмутской уездной земской управой постановлений земского собрания 1910 года: 1) чрезвычайного 22–23 февраля; 2) 27 апреля; 3) 7-го сентября; 4) очередного с 28 сентября по 5-е октября. — Бахмут, 1911. — 114 с.